

u Bosni i Hercegovini: Islamske zajednice, Srpske pravoslavne crkve, Katoličke crkve i Jevrejske zajednice. Autori priloga o ovim zajednicama su: Ifet Mustafić (Islamska zajednica), Vanja Jovanović (Srpska pravoslavna crkva), Mato Zovkić (Katolička crkva) i Boris Kožemjakin (Jevrejska zajednica). Konceptualna postavka pregleda ovih vjerskih zajednica i crkava je sljedeća: lična karta (obuhvata sljedeće podatke: službeni naziv, sjedište, vjera, broj pripadnika, etnička pripadnost, broj vjerskih službenika, broj vjerskih objekata u kojima se obavljaju vjerski obredi, broj visoko obrazovnih ustanova, broj srednjih obrazovnih ustanova, broj osnovnih obrazovnih ustanova i broj predškolskih ustanova), definicija (ustavi i statuti, doktrine, obredi i odnosi sa drugim vjerskim zajednicama), historijat ili povijest nastanka vjerskih zajednica i crkava (kroz formiranje njihovog formalno-pravnog statusa i organizacione strukture), populacija (etnička struktura), vjerski objekti i imovina, struktura (ustrojstvo i nadležnosti vjerskih organa), oslovljavanja, izbori i imenovanja, obrazovanje (stepeni i objekti odgojno-obrazovnog sistema), finansiranje (način i raspodjela prihoda), informativno-izdavačka djelatnost (mediji i izdavački centri), odnos zajednica i crkava prema državi i najvažniji vjerski praznici i dani.

Monografija sadrži i jedinstven prilog o manjinskim religijskim zajednicama u Bosni i Hercegovini koje su ukratko predstavljene u svom historijskom, doktrinarnom, organizacijskom i infrastrukturnom okviru. U ovoj monografiji navedene su sljedeće manjinske religijske zajednice: crkve reformacijske baštine (Kršćanska baptistička crkva, Evandeoska crkva i Kršćanska adventistička crkva), slobodne evandeoske crkve (Protestantska crkva „Kršćanska zajednica“, Kršćanska zajednica svih naroda, Kršćanska karizmatska crkva „Victory celebration center“ i Kristova pentekosna crkva), druge tradicionalne crkve (Evangelistička crkva i Starokatolička crkva) i druge manjinske crkve i vjerske zajednice (Krstjanska zajednica, Nova pastoralna crkva, Jehovini svjedoci i društvo za svjesnost Krišne ISKCON). Autor ovog priloga je Tomislav Dobutović.

Sadržaj ove monografije donosi i prilog u obliku eseja o religiji i društvenom životu u Bosni i Hercegovini (Fikret

Karčić) i saradnji među religijama u Bosni i Hercegovini (Niko Ikić). Na kraju monografije objavljen je i dodatak koji sadrži: adresar vjerskih zajednica i crkava te religijsku kartu Bosne i Hercegovine iz 1991. godine u kojoj je geografski i procentualno prikazana zastupljenost religijskih većina u Bosni i Hercegovini.

Pisana jednostavnim i konciznim stilom, s jasno postavljenim konceptom pregleda glavnih vjerskih zajednica i vrlo zanimljivim prilogom o manjinskim religijskim zajednicama (za neke ni sam autor ove recenzije nije znao da postoje), brižljivim dokumentiranjem osnovnih činjenica vezanih za svaku religijsku zajednicu i crkvu, ozbiljnim i korektnim interpretiranjem takvih činjenica, kao i obiljem izvora i referenci potrebnih za ovakvu građu, ova monografija sigurno zaslužuje posebnu pažnju i iskrenu čitalačku posvećenost, kako ozbiljnih istraživača tako i mnogobrojnih znatiželjnika i zaljubljenika u religijsko bogatstvo Bosne i Hercegovine, jer kako i stoji u posveti ove monografije: „Za ljubitelje raznolikosti“. U tom pogledu je ova monografija na najbolji način potvrdila svoju vrijednost i značaj.

Abdurahman LJEVAKOVIĆ

MONOGRAFIJA GAZI HUSREV-BEGOVE MEDRESE U SARAJEVU (1921-1945)

Jusuf Mulić, Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu, (1921-1945) Sarajevo, 2012. str. 120

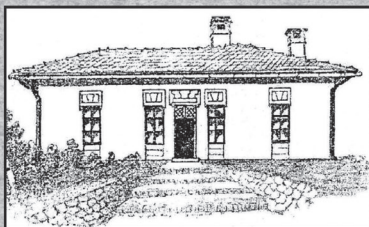
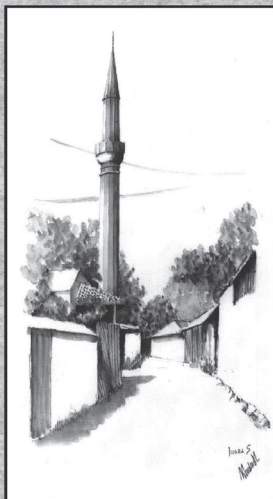
Decembra 2013. godine izašla je nova monografija prof. Jusufa Mulića naslovljena kao *Monografija Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu (1921-1945)*. Autor je još jednom pokazao da posjeduje jako izraženu senzibilnost i smisao da aktualizira neke teme o kojim su u dosadašnjim pisanjima i obradama neki podaci i pisani spomenici često izmicali pažnji ili jednostavno izostavljani, odnosno čiji su pojedini segmenti nedovoljno obrađeni i eksplicirani. U prikazu koji sam sačinila u *Preporodu* avgusta 2013. godine predstavila sam njegovu monografiju o Gazi Husrev-begovom hanikahu, istaknuvši tom prilikom da je autor donio na nov i originalan na-

čin obradu jedne monografije te potcrtavši da je nov i sam izbor teme *Gazi Husrev-begov hanikah (1531-1921)*. Činjenica je da su svi dosadašnji autori koji su se doticali pitanja navedenog Hanikaha donosili podatke o ovoj ustanovi u nekoliko redaka ili najviše jedne stranice na kojoj su u koncentriranom obliku bivale sažete, uglavnom, osnovne važne informacije, ali nisu bile nekad dovoljno eksplicirane i obrazložene da bi privukle pozorniju pažnju i interesovanje čitatelja. Autor, međutim, uočava mogućnost da ovu temu obrazloži i potkrijepi brojnim pisanim spomenicima koje je pronašao, posebno onim koji se odnose na period gubljenja i postupnog iščezavanja izvorne njegove uloge koja je bila predviđena vakufnamom. Time je umjesto samo svojih zaključaka i svojih viđenja otvorio mogućnost čitateljima da sami stvaraju sliku o postupnoj preobrazbi Hanikaha, negovoj integraciji sa Kuršumljom medresom, te kasnijem potpunom ukidanju njegovog rada (i kao medrese Hanikah, a nakon ukidanja radne funkcije ovog Hanikaha ostala je samo zgrada kao svjedočanstvo njegovog ranijeg djelovanja).

Želim istaći u vezi sa prikazom njegove nove monografije da prvo što privlači pažnju u pogledu na ovu knjigu jeste ponovo autorov pristup koji ne uključuje samo automatsko prenošenje dosadašnjih informacija, nego i autorovu kreativnost. Naime, u radu su zahvaćene i predstavljene brojne informacije, majstorski je prezentirana građa, pečati, slike, tabelama kroz koje su slikovito prikazani kako sustavi nastave tako i brojni drugi značajni podaci. Na taj način, iznoseći brojne detalje, autor sučeljava čitatelja sa važnim podacima i detaljima rada medresa i omogućava mu potpuno prisustvo među navedenim pisanim spomenicima i podacima koji se iz njih iščitavaju, kao što omogućava i čitateljevo neposredno osvjedočenje u vezi sa radom navedene medrese. Može se reći da mimo pisanih spomenika koje autor po prvi put donosi, on prenosi i dosadašnja pisanja o Gazi Husrev-begovoj medresi koja su objavljivana u *Spomenici* 1932. godine, 1988. i 2000. godine, u *Glasniku* i, općenito, u vjerskoj štampi u vidu pojedinačnih članaka. Autor i ovdje pokazuje svoje posebno viđenje jer ni u jednoj od navedenih spomenica naslov dijela koji se odnosi na medresu nije formuliran kao *Gazi Husrev-begove medrese* nego uvijek samo

GAZI HUSREV-BEGOVE MEDRESE U SARAJEVU (1921-1945)

Jusu f Mulić

مدرستان لغازی خسرو بك في سراييفو
(۱۹۲۱-۱۹۴۵)

kao *Gazi Husrev-begova medresa*. Kad donosi formulaciju *Gazi Husrev-begove medrese* autor ne obrađuje samo mušku Kuršumliju medresu i Hanikah medresu, nego obrađuje posebno i **Gazi Husrev-begovu žensku medresu 1933-1949. godine**. U ovom naizgled detalju tj. navedenoj formulaciji te u činjenici da je žensku medresu (1933-49) obradio u posebnoj cjelovitom poglavlju koje uključuje sve značajne informacije i brojne detalje, autor pokazuje da ima bitno nov i različit pristup u tretiranju pitanja žene i davanja značaja onom što se kao specifično na žene odnosi. Naime, u svim dosadašnjim pisanjima o ženskoj medresi koja su izlazila iz pera intelektualaca (nekadašnjih svršenika medrese) iz kruga IVZ, ženska medresa je spominjana samo usput u nekoliko redaka i otuda dolazi, kad se radi o Gazi Husrev-begovoj medresi, formulacija u jednini

koja je svojstvena određenom tipu svijesti kakav se, očigledno, nekada ranije formirao u naglašeno vjerski ili isključivo muslimanski opredijeljenim i na određeni način zatvorenim sredinama. Formulacija u jednini ne odgovara realnosti i to profesor Mulić osjeća te donosi formulaciju *Gazi Husrev-begove medrese* u množini, te u skladu sa takvim naslovom teče i tok njegove obrade informacija. Ovdje moramo spomenuti da je o navedenoj medresi opširnije pisala na osnovu teksta u *Hikmetu* samo Nermina Jašarević, što je objavljeno u vidu jednog članka od nekoliko stranica u *Analima*. S druge strane, u *Spomenici* iz 2000. godine podaci o Gazi Husrev-begovoj medresi se iznose, prije svega, u vidu jedne sinteze o historijatu medrese, njenom značaju i ulozi, značaju islamskog obrazovanja, općenito, medresi i drugim vjerskim ustanovama u sistemu

osmanskog obrazovanja, arhitektonskim karakteristikama medresanskih zdanja, donose se biografije istaknutih svršenika medrese te spiskovi svih maturanata u periodu od 1930. do 2000. godine. Kroz te spiskove ocrtava se i postojanje ženskih maturantica, onih posljednjih iz generacija medrese (1933-49) i prvih maturantica nakon ponovnog otvaranja ženske medrese koje su izašle 1982. godine. *O ženskoj medresi u tom periodu u navedenoj Spomenici nije uključena više ni jedna jedina riječ! Niti je uzet u obzir rad Nermine hanume Jašarević o tom pitanju*. Pošto je sav značaj posvećivan u navedenim monografijama pisanjima o Gazi Husrev-begovoj muškoj medresi, a izostavljeno je opširnije pisanje o ženskoj medresi, to je i ovaj prikaz *Monografije* prof. Mulića više usmjeren na period rada navedene medrese od **1933. do 1949. godine**, čemu do sada nije bila posvećivana pažnja. **Godine 1932. Rješenjem Ulema medžlisa** otvorena je ova medresa sa pet razreda kao *Islamska vjerska ženska škola* i kao takva funkcionirala je do 1940/41. godine, kada je donesena odluka da se njen naziv preimenuje u naziv *Gazi Husrev-begova ženska medresa* u Sarajevu. Autor se potrudio da donese sve pečate iz navedenih perioda djelovanja ove medrese, čime je značajno doprinio slikovitosti i upečatljivosti kazivanja o navedenoj školi. Potom govori o pripremnom tečaju koji je radio 2 godine i bio smješten u prostorijama mekteba Osman ef. Džennetića na Bistriku i o pripremama za otvaranje ove škole, govori o rukovodiocima medrese i internatu, prostorima gdje je bivala smještena, sustavima nastave, prijedlogu *Uredbe o ženskoj medresi*, izvodenju nastave. Godine **1947.** preselila se u zgradu Gazi Husrev-begovog mekteba. *Iste godine spojene su uprave muške i ženske medrese* i tako je ostalo sve do ukidanja ženske medrese i prestanka njenog rada **1949. godine**. Navedeni podaci su bili spomenuti i ranije u nekoliko radova. Ali prof. Mulić donosi i neke neobjavljene dokumente i originalnu obradu podataka koji uključuju novi pristup u tretiranju ovog pitanja u smislu predstavljanja i uključivanja ne samo dokumenata iz Arhiva Gazi Husrev-begove biblioteke i medrese nego i iz Arhiva Bošnjačkog instituta, Arhiva Bosne i Hercegovine kao i Arhiva Jugoslavije (koji pod ovim nazivom još posluje) i bivših arhiva Jugoslavije koji su raspoređeni u današnje države Srbi-

ju i Hrvatsku, što znači da ovo pitanje razmatra sa raznih strana. Uz to se posebno angažirao da iskoristi i pojedine obiteljske arhive (npr. prof. Kovačevića, Hamdi ef. Berberovića) i usmena svjedočanstva i kazivanja dvije jedine preživjele učenice ove škole: kćerke Hamdi ef. Berberovića, sada devedestogodišnje Halima-hanume Berberović koja je kasnije bila prva vaspitačica novootvorene Gazi Husrev-begove ženske medrese godine 1978, zatim pismeno svjedočanstvo/ šehadetnamu i usmena svjedočanstva devedesetogodišnje Safije Solak Šiljak kao i pismeno svjedočanstvo i fotografije istaknutih učenica ove medrese, umrlih Rabije Mušić te Fatime Mujezinović. Držim posebno vrijednim, kada je govor o ovoj medresi, činjenicu da se autor potrudio da značaj onim podacima koji su bili gurnuti u stranu i koje niko nije primjećivao ni prepoznavao kao vrijedne, a to su upravo gore spomenuti podaci koji izmiču i samo što nisu izmakli: podaci koji dolaze od neposrednih sudionika ili iz okruženja nekadašnjih polaznika navedene škole. Zahvaljujem osamdesetogodišnjem profesoru, a svi treba da mu budemo zahvalni, što je za nas na umještan način sakupio navedene informacije i sačinio ovu zanimljivu monografiju. Posebno je vrijedna pažnje činjenica da je neko, ko je cijeli period sticanja obrazovanja i cijeli svoj radni vijek morao biti okrenut ka drugačijem okruženju i drugačijim informacijama, onda kada mu se za to ukazala prilika, svoje interesovanje i intelektualnu energiju okrenuo na drugu stranu: razumijevanju tragova islamsko-osmanskog historijskog i kulturnog nasljeđa. A u posljednje vrijeme je posebno pokazao interes za ono znanje koje se odnosi na obrazovne institucije islamskog porijekla.

Tehnički lijepo opremljena, sa tvrdim koricama, ova monografija dolazi u paru sa monografijom o Hanikahu urađenom na isti način. Posebno je slikovit i efekatan prikaz svih smještajnih prostora medresa predstavljen na naslovnoj i unutrašnjoj prvoj stranice navedene monografije: zgrada *Kuršumlija medrese* (1921-1925), zgrada *GH mektebi-iptidajje* (1926-1931), *Dulaginog dvora* (1931-1945), ženskog *Dženetića mekteba* na Bistriku (1933-1935) i *Kadi Bali efendijine džamije* (1935-1945).

I na kraju, neka je slava i hvala Uzvišenom Allahu dž. š. što je došlo vrijeme da vjerske teme, vjerske škole i vjerski

sustavi obrazovanja nisu samo interes svršenika navedenih medresa, nego se informacije o navedenom šire i rasprostriru i postaju predmet zanimanja i osoba koje su stjecale obrazovanje i djelovale u periodu između dva rata, osoba čije vrijeme izmiče, ali čije znanje, razumijevanje, vještinu i inteligenciju posebno treba cijeliti i dati im značaj.

Azra GADŽO KASUMOVIĆ

IZMEĐU SLOBODE GOVORA I „PRAVA NA RELIGIJU“

Balansiranje između slobode govora i prava na religiju, zbornik radova s međunarodne znanstvene konferencije, Međureligijski institut, Sarajevo, 2012.

Balansiranje između slobode govora i prava na religiju u 21. stoljeću, naziv je međunarodne znanstvene konferencije koja je održana 2009. godine u Sarajevu, u organizaciji Međureligijskog instituta. Tri godine kasnije, izlazi zbornik tekstova izloženih na spomenutoj konferenciji. Zbornik predstavlja dvanaest radova koji su, na svoj način, doprinijeli zadatoj temi. Autori radova su: Christian Moe, Dino Abazović, Fahira Fejzić-Čengiđ, Zorica Kuburić, Muhamed Jusić, Alen Kristić, Emir Džambegović, Slavoljub Lukić, Samedin Kadić, Mevludin Dizdarević, Sandra Miletić, Damir Kljajić i Siniša Jevtić. Urednik zbornika je Marko Antonio Brkić.

O čemu nam, ukoliko, autori govore u svojim radovima?

Christian Moe se u svome radu zalaže za strukturiranje pitanja o odnosu religije i uvredljivog govora, pruža historijski i komparativni pregled nastanka govora koji vrijeđa religiju. U 20. stoljeću se dogodio obrat u pravnom poimanju zločina blasfemije. Negdje je ukinut kao krivično djelo, nadležnost je prenesena sa crkve na državu, ukinut je monopol religije na zaštitu od blasfemije, blasfemija više nije zločin protiv Boga ili religije, nego povreda osjećanja pristalica religije, i last but not least, nije bitno šta vam je neko uvrijedio, nego koliko vas je uvrijedio, kao da je moguće izmjeriti osjećaj uvrijeđenosti. Danske karikature poslanika Muhameda treba manje strukturirati u odnosu na zakon, a više kao

pitanje civiliziranosti i lijepog ponašanja, smatra Moe. Međutim, takvim tretiranjem dolazimo do paradoksa: moramo štiti pravo na slobodu izražavanja kao civilizacijsku tekovinu, a kada se ono zloupotrijebi, to ne bi trebalo biti zakonski kažnjivo djelo, takvo djelo bi trebalo označiti kao primitivizam, nekulturno ponašanje i nedostatak elementarnog odgoja.

Dino Abazović se na početku svoga teksta pita: da li se ljudska prava koriste u svrhu emancipacije određenih ugroženih prava, da li se ljudska prava koriste kao koncept da bi se nametnula ideološki dominantna pozicija sekularnih grupa Zapada, da li se preko ljudskih prava pokušava popraviti položaj manjina. Mnogo pitanja. Ljudska prava ne ovise o nečijem svjetonazoru ili kulturnom konceptu, ona su univerzalna i zahtijevaju institucionalnu primjenu. Pitanje odnosa države i religijske zajednice je *de facto* neuralgična tačka BiH, tvrdi Abazović. Pitanje svih pitanja je kako da se religija na pravi način obraća ljudima drugih svjetonazora, i obrnuto. I na kraju, sekularizacija nije u funkciji smanjivanja, već jačanja vjerskog. Zašto je to tako? Nije obrazloženo, ali toliko neka bude kazano o tome.

O dijalogu između „vjerski muzikalnih“ i „vjerski nemuzikalnih“ građana, piše Fahira Fejzić-Čengiđ. U multivjerskim, multikulturnim i multitradicijskim sredinama potrebno je njegovati toleranciju kao vrlinu. Ima više tolerancija. Vjerska je najvažnija, bez toga nema ništa. Pri tome treba istaći kako rigidni sekularisti žele da njihov svjetonazor dijele svi, a potrebna nam je i neutralnost i kompetentnost, kojih nema ni na jednoj ni na drugoj strani. Međunarodna i muslimanska dilema o pitanju slobode govora i slobode religije, tema je koju Muhamed Jusić elaborira u svome referatu. Prema njegovom mišljenju, u suštini se radi o sukobu fundamentalizama: jednog vjerskog i drugog „slobodarskog“, liberalnog načina omalovažavanja drugog. Zanimljivo gledište koje nudi Jusić glasi: Kur'an je daleko popustljiviji prema stavovima koje bismo danas označili blasfemičnim, za razliku od određenih vjerskih grupa koje bez ikakvog kur'anskog uporišta uzimaju za pravo da u ime islama proganjaju i osuđuju stavove drugih. Međutim, druga strane medalje jest u tome da niko ne brani pravo muslimana da odgovore i brane svoje stavove. I nerijetko se desi